КЛЮЧОВА ТЕМА[1]
Стаття 2 Першого протоколу до Конвенції. Дискримінація у доступі до освіти

(Останнє оновлення: 31.08.2024)

Вступ

Право на освіту згідно зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції гарантує право на доступ до наявних навчальних закладів (*«Справа “щодо певних аспектів законів про використання мов у системі освіти Бельгії”» (Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium”)*, 1968, § 4 («Закон»)). Якщо Держава допускає відмінності в поводженні під час виконання своїх зобов’язань згідно зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції, може виникнути питання стосовно дотримання положень статті 14 Конвенції.

Принципи, отримані з поточної судової практики

Дискримінація означає різне поводження без об’єктивного і розумного виправдання з особами, які перебувають у відносно подібному становищі, і що різниця в поводженні не має «об’єктивного й обґрунтованого виправдання», якщо вона не переслідує «законної мети» або якщо не існує «обґрунтованого пропорційного співвідношення між вжитими заходами та метою, яку прагнули досягти» (*«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 156; *«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016., § 54; *«Енвер Шахін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, § 54). Водночас стаття 14 Конвенції не забороняє Державі-членові поводитися з різними групами осіб по-різному для того, щоб виправити "фактичну нерівність" між ними; за певних обставин відсутність спроб виправити нерівність шляхом різного поводження сама по собі може спричинити порушення цієї статті. (*«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 175; *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 52).

Суд підкреслив, що в демократичному суспільстві право на освіту є необхідною передумовою сприяння реалізації прав людини та відіграє основоположну роль, а освіта належить до найважливіших державних послуг у сучасній Державі. Водночас Суд визнав, що освіта становить складний в організації та дорогий в реалізації вид діяльності, тоді як ресурси, що виділяються на освіту органами влади, неминуче є вичерпними. Вирішуючи питання регламентування доступу до освіти, Держава має встановити баланс між освітніми потребами осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, з одного боку, та її обмеженими можливостями забезпечити ці потреби, з іншого боку (*«Пономарьови проти Болгарії» (Ponomaryovi v. Bulgaria)*, 2011, § 55; *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 49).

Хоча Договірні Держави користуються певними межами свободи розсуду при оцінці того, чи виправдовують відмінності у відносно подібному становищі різне поводження і якою мірою, водночас мають бути висунуті дуже вагомі аргументи для того, щоб Суд міг вважати різницю в

[1] Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов’язань на Суд.
Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

поводженні винятково за ознакою етнічного походження сумісною з Конвенцією (*«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 149). Загальна політика або захід, що на перший погляд мають нейтральний характер, проте становлять непропорційно негативні наслідки для осіб або групу осіб, яких можна ідентифікувати виняткова за етнічною ознакою, можуть вважатися дискримінаційними, навіть якщо вони конкретно не спрямовані проти цієї групи (*там само*, § 150).

Суд постановив, що розподіл дітей у різні класи за деяких обставин може вважатись таким, що переслідує законну мету, яка полягає в адаптації системи освіти до особливих потреб дітей. Однак коли таке розміщення непропорційно або навіть виключно впливає на членів певної етнічної групи, необхідно встановлювати належні гарантії (*«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, §§ 205-206; *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 157).

Зокрема, Суд підкреслив необхідність враховувати статус ромів під час захисту їхніх прав, повторно стверджуючи, що через свою історію роми є особливим типом соціально незахищеної і вразливої меншини (*«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 182; *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 147). Вживаючи заходів для досягнення соціальної та освітньої інтеграції ромів, Держави повинні забезпечувати, щоб вони супроводжувалися гарантіями, які забезпечували б достатнє врахування їхніх особливих потреб як членів соціально незахищеної групи (*«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, §§ 205-207; *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, §§ 180-182).

Суд наголосив на важливості основоположних принципів універсальності та недопущення дискримінації при здійсненні права на освіту, що закріплені в багатьох міжнародних документах. Суд також підкреслив, що ці міжнародні інструменти визнали інклюзивну освіту як найкращий засіб забезпечення дотримання вищезазначених основоположних принципів, оскільки вона спрямована на заохочення рівних можливостей для всіх, включно для осіб з інвалідністю. Інклюзивна освіта, безсумнівно, становить частину міжнародної відповідальності Держав (*«Енвер Шагін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, § 55; *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 53).

Крім того, захист осіб з інвалідністю включає в себе зобов'язання Держав забезпечувати «розумне пристосування», щоб дати особам з інвалідністю змогу повною мірою реалізувати свої права, і невиконання цієї вимоги рівносильне дискримінації (*«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016, §§ 65–67; *«Енвер Шахін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, § 60; *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 62). Зокрема, Суд зазначив, що стаття 14 передбачає скоріше розумне пристосування, ніж усі можливі пристосувальні зміни, що могли бути здійснені з метою зменшення нерівності, яка виникає через інвалідність особи , незважаючи на пов'язані з ними витрати або практичні аспекти (*«Т.Г. проти Болгарії» (T.H. v. Bulgaria)*, 2023, § 122). Суд визнав, що «розумне пристосування» може мати різні форми, як фізичні, так і нефізичні, освітні чи організаційні, з точки зору архітектурної доступності шкільних будівель, підготовки вчителів, адаптації навчальних програм чи відповідних приміщень; проте таке визначення загалом покладається на державну владу, а не на Суд (*«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016, § 66; *«Енвер Шахін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, § 61; *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 63).

Варті уваги приклади

Етнічне походження:

- *«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007 — щодо непропорційно великої кількості дітей-ромів, розміщених у спеціальних школах для дітей з вадами розумового розвитку, навчання в яких велося за спрощеною програмою порівняно зі звичайними школами, і де вони були ізольовані від учнів ширших верств населення (§§ 196-210; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції). Це перше рішення, в якому Суд виявив порушення статті 14 щодо расової дискримінації в освіті;
- *«Сампаніс та ін. проти Греції» (Sampanis and Others v. Greece)*, 2008 — щодо відсутності в дітей-ромів доступу до шкільного навчання до переведення у спеціальні класи, розміщені у відокремлених приміщеннях, прибудованих до головної будівлі школи (§§ 83-96; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010 — щодо зарахування дітей-ромів у класи, які складались тільки з учнів-ромів, на тривалий строк, іноді навіть протягом усього навчання у початковій школі, де програма була адаптована у зв'язку зі стверджуваним поганим володінням учнями-ромами хорватською мовою (§§ 158-185; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Горват і Кіш проти Угорщини» (Horváth and Kiss v. Hungary)*, 2013 — щодо поміщення дітей-ромів у корекційні школи для дітей з особливими освітніми потребами під час навчання в початковій школі (§§ 109-129; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Ельмазова та інші проти Північної Македонії» (Elmazova and Others v. North Macedonia)*, 2022 — щодо сегрегації учнів-ромів у двох державних початкових школах, у яких навчались переважно діти ромів, а класи складались тільки з учнів-ромів відповідно (§§ 68-78; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Солчан проти Угорщини» (Szolcsán v. Hungary)*, 2023 — щодо сегрегації учня-рома у державній початковій школі, в якій навчались майже виключно діти ромів (§§ 52-59; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).

Особи з інвалідністю:

- *«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016 — щодо відмови зарахувати абітурієнтку зі сліпотою до Національної консерваторії турецької музики у зв'язку з відсутністю необхідної інфраструктури для студентів з такою інвалідністю. Відповідні органи державної влади на жодному етапі не намагалися визначити потреби заявниці або пояснити, як її сліпота могла перешкодити її доступу до музичної освіти, а також не розглядали можливість фізичних пристосувань для задоволення особливих освітніх потреб, що випливають зі сліпоти заявниці (§§ 68-69; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції). Це рішення відображає важливе значення, яке Суд надає розвитку міжнародного права з питань, що подаються на його розгляд, і його готовність розглядати сферу застосування прав, закріплених Конвенцією, у світлі цього розвитку;

- *«Енвер Шахін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018 — щодо відхилення запиту студента з інвалідністю до університету внести необхідні зміни та провести роботи, щоб зробити навчальні приміщення доступними. Державні органи освіти, які через брак фінансування пропонували як альтернативу лише послуги помічника, не провели індивідуальну оцінку потреб студента з інвалідністю і не врахували їх потенційні наслідки для його безпеки, гідності та автономії, знехтувавши потребою заявника вести максимально незалежний і автономний спосіб життя (§§ 62-68; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020 — щодо дитини з невербальним аутизмом, яка не змогла отримати спеціалізовану допомогу, що завадило їй продовжувати відвідувати початкову школу в умовах, еквівалентних тим, якими користувались учні, які не є особами з інвалідністю. Державна влада ніколи не розглядала можливість компенсації браку ресурсів шляхом скорочення загального обсягу освіти за умов рівного розподілу між учнями з інвалідністю і учнями, які не є особами з інвалідністю, щоб будь-які обмеження бюджету мали еквівалентний вплив на доступ до освіти як для учнів з інвалідністю, так і для учнів, які не є особами з інвалідністю (§§ 68-72; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Т.Г. проти Болгарії» (T.H. v. Bulgaria)*, 2023 — щодо реакції початкової школи на агресивну та деструктивну поведінку учня з гіперкінетичним розладом та розладом розвитку навчальних навичок. Хибним було б стверджувати, що директор школи та вчитель заявника проігнорували ментальний розлад учня і особливі потреби, що з нього випливають. Вони запровадили для нього низку розумних пристосувань, розробляючи які намагались дотриматися складного балансу між інтересами учня та його однокласників, включно з їхньою безпекою, добробутом і ефективним навчанням (§§ 118-123; відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).

Адміністративний статус і громадянство:

- *«Пономарьови проти Болгарії» (Ponomaryovi v. Bulgaria)*, 2011 — щодо вимоги до двох школярів внести плату за навчання в середній школі на підставі їхнього громадянства та імміграційного статусу, тоді як іноземці з посвідкою на постійне проживання мали право на безоплатну початкову та середню освіту. Суд підкреслив роль середньої освіти, що невпинно зростає, для особистого розвитку, соціальної та професійної інтеграції в суспільстві, «заснованому на знаннях» (§§ 56-63; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).

Генетичні особливості:

- *«Морару проти Румунії» (Moraru v. Romania)*, 2022 — щодо відсутності об'єктивного й обґрунтованого виправдання щодо відмови допустити жінку, чиї зріст і вага не відповідали мінімальним вимогам, встановленим наказом Міністерства національної оборони, до кандидатів для проходження вступного іспиту для навчання за фахом «військовий лікар» (§§ 42-58; порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).

Мова:

- *«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023 – щодо законодавчих змін, які збільшують пропорцію предметів, що викладаються у державних школах державною мовою, тобто латвійською, і таким чином зменшують

використання російської мови як мови навчання (§§ 145-215; відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);

- *«Джибуті та інші проти Латвії» (Džibuti and Others v. Latvia),* 2023 – щодо законодавчих змін, які збільшують пропорцію предметів, що викладаються в приватних школах державною мовою, тобто латвійською, і таким чином зменшують використання російської мови як мови навчання (§§ 131-151; відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Джері та інші проти Латвії» (Djeri and Others v. Latvia*),* 2024 – щодо законодавчих змін, які збільшують використання державної мови, тобто латвійської, на обов'язковому другому рівні державної та приватної дошкільної освіти (діти віком від п'яти до семи років), і таким чином зменшують використання російської мови як мови навчання (§§ 131-151, 166-167; відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).

Повторення загальних принципів

- Стислий огляд загальних принципів щодо дискримінації у доступі до освіти в контексті інвалідності див. у рішенні у справі *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, §§ 49-54;
- Стислий огляд загальних принципів щодо дискримінації у доступі до освіти в контексті етнічного походження див. у рішенні у справі *«Горват і Кіш проти Угорщини» (Horváth and Kiss v. Hungary)*, 2013, §§ 101-108.

Подальші посилання

Посібники з судової практики:

- Посібник зі статті 2 Першого протоколу до Конвенції — Право на освіту
- Посібник зі статті 14 та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції — Заборона дискримінації

Інші ключові теми:

- Правила вступу та вступні іспити

КЛЮЧОВІ ПОСИЛАННЯ ІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Провідні справи:

- *«Справа "щодо певних аспектів законів про використання мов у системі освіти Бельгії"» (Case "relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium")* (по суті), 23 липня 1968 року, серія A № 6 (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], № 57325/00, ЄСПЛ 2007 IV (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], № 15766/03, ЄСПЛ 2010 (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, № 51500/08, 23 лютого 2016 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).

Інші справи:

- *«Сампаніс та ін. проти Греції» (Sampanis and Others v. Greece)*, № 32526/05, 05 червня 2008 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Калканлі проти Туреччини» (Kalkanlı v. Turkey)* (ухв.), № 2600/04, 13 січня 2009 року (неприйнятно — явно необґрунтовано);
- *«Пономарьови проти Болгарії» (Ponomaryovi v. Bulgaria)*, № 5335/05, ЄСПЛ 2011 (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Горват і Кіш проти Угорщини» (Horváth and Kiss v. Hungary)*, № 11146/11, 29 січня 2013 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Лавіда та інші проти Греції» (Lavida and Others v. Greece)*, № 7973/10, 30 травня 2013 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Санлісой проти Туреччини» (Sanlisoy v. Turkey)* (ухв.), № 77023/12, 08 листопада 2016 року (неприйнятно — явно необґрунтовано);
- *«Енвер Шахін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, № 23065/12, 30 січня 2018 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Дюпен проти Франції» (Dupin v. France)* (ухв.), № 2282/17, 18 грудня 2018 року (стаття 2 Першого протоколу до Конвенції: неприйнятно — явно необґрунтовано; стаття 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції: неприйнятно — невичерпання національних засобів правового захисту);
- *«Ґ.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, № 59751/15, 10 вересня 2020 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Морару проти Румунії» (Moraru v. Romania)*, № 64480/19, 08 листопада 2022 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);

- *«Ельмазова та інші проти Північної Македонії» (Elmazova and Others v. North Macedonia)*, №№ 11811/20 та 13550/20, 13 грудня 2022 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Солчан проти Угорщини» (Szolcsán v. Hungary)*, № 24408/16, 30 березня 2023 року (порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Т.Г. проти Болгарії» (T.H. v. Bulgaria)*, № 46519/20, 11 квітня 2023 року (відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).
- *«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia),* №№ 56928/19 та 2 інші, 14 вересня 2023 року (відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Джибуті та інші проти Латвії» (Džibuti and Others v. Latvia),* №№ 225/20 та 2 інші, 16 листопада 2023 року (відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції);
- *«Джері та інші проти Латвії» (Djeri and Others v. Latvia*),* №№ 50942/20 та 2 інші, 18 липня 2023 року (відсутність порушення статті 14, що розглядається в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції).